

Muž z jamy a deti z lásky. Postava otca v prozaickom diele Vandy Rozenbergovej

<https://doi.org/10.34739/clit.2022.16.07>

Man out of Pit, Children out of Love:
a Father Figure in Vanda Rozenbergova's Novel

Abstract: In her literary work Vanda Rozenbergova often uses the motif of generational inversion. In her literary texts adult characters often are not adults, as a result of which children characters have no room to be children. The writer frequently uses reverses roles, especially in the way of portraying children as adults, who bear a certain degree of responsibility for their lives and the lives of their loved ones in their surroundings. It is no different in the novel *Man out of Pit, Children out of Love*, in which the character of the father is portrayed as an antihero, a weirdo who during the day does nothing but sits in a deep couch pit, from which he plays video games. However, the character of a father trapped in a couch pit is also used as a metaphor for the loneliness that the whole family falls into after the tragic death of the mother.

Keywords: Vanda Rozenbergova, figure of a father, man out of pit, children out of love

Sympatické bláznovstvo verzus mrazivý smútok. Bizarný humor verzus zdanlivá všednosť. Ťaživé témy verzus štylistická ľahkosť. Originalita próz Vandy Rozenbergovej by sa dala charakterizovať rovno na niekoľkých úrovniach. Jej nazeranie na svet, zmysel pre detail, empatiu, hravosť a radosť z prítomného okamihu či snenie s otvorenými očami, to všetko je v Rozenbergovej prózach, paradoxne, prítomné v náročných rodinných a existenciálnych témach, ktorým sa autorka rozhodla venovať. Tematická rôznorodosť je len veľmi ojedinelá, doposiaľ publikovaná tvorba Vandy Rozenbergovej je tematicky na prvý pohľad jednotná, no napriek tomu motivicky inovatívna. Preto v jej tvorbe aj napriek v zásade tematickej homogénosti neabsentuje estetický účinok.

Ak neberieme do úvahy autorkinu „samizdatovú“ tvorbu, ktorú vydala počas rokov strávených v základnej škole, môžeme povedať, že Vanda Rozenbergová vstúpila do literatúry prvýkrát v roku 2001, keď sa stala finalistkou súťaže Poviedka (následne aj v rokoch 2005 a 2006). Jej prvá zbierka poviedok s názvom *Vedľajšie účinky chovu drobných hlodavcov* (Inaque) vyšla v roku 2011 a už o rok neskôr ju nasledoval román *Moje more* (Premedia, 2012). Po trojročnej pauze prišla ďalšia zbierka krátkych próz *Slobodu bažantom* (Slovart, 2015), ktorá sa spolu s románom *Muž z jamy a deti z lásky* (Slovart, 2017) dostala do finálovej desiatky ceny Anasoft litera. Vanda Rozenbergová je aj spoluautorkou prvého slovenského 3D animovaného večerníčka *Websterovci* a vo vydavateľstve Slovart jej vyšiel román pod názvom *Tri smrtky sa plavia* (2018). V tomto vydavateľstve jej v ostatných dvoch rokoch vyšiel aj román *Spoločný nočný mier* (2020) a próza *Zjedol som Lautreca* (2021). Z jej kratších textov môžeme spomenúť poviedky, ktorými prispela do zbierky *Slovensko komické* (2021, vyd. Ezopo), a do zbierky rozprávok pre deti, *Dohviezdny večer* (2021, vyd. LIC).

Vo svojich prozaických textoch využíva Vanda Rozenbergová na opísanie textovej reality také znaky, ktoré síce skutočnosť napodobňujú, no napriek tomu nikdy nebudú jej detailným a presným odrazom. Na jednej strane sú jej texty charakteristické mimetickosťou, na strane druhej absurdnosťou a bizarnosťou situácií, ktoré neraz čitateľa prekvapia. Aj nás preto budú zaujímať látkové východiská, ktoré autorka tematicky transformuje do svojich textov, keďže „dielo je síce ontologicky samým sebou, no okrem toho je aj tým, čo poukazuje na svet mimo seba, na skutočnosť, ktorá – hoci v diele ontologicky neprítomná či ‚fiktívna‘ – patrí do autorskej i čitateľskej empirickej sféry tak, že bez nej by nemohlo dôjsť ku komunikácii, k porozumeniu toho, o čom autor hovorí“¹. Takúto mimoliterárnu skutočnosť, resp. životnú skúsenosť nazýva Stanislav Rakús látkou, ktorá sa do prozaického textu pretavuje v podobe témy, a preto sa aj my budeme zameriavať primárne nie na svet „vonkajší“, aktuálny, ale na vnútornú literárnu skutočnosť konkrétneho prozaického útvaru, ako aj na jednotlivé paralely dostupných autorkiných textov, ktoré takto formulovaná téza poskytuje.

Vo svete, ktorý obklopuje jej postavy a rozprávačov, sa Vanda Rozenbergová snaží nájsť pochopenie a porozumenie sveta aktuálneho,

¹ S. Rakús, *Poetika prozaického textu*, Bratislava 1995, s. 4.

práve prostredníctvom svojich vycibrených pozorovacích schopností. Postavy a rozprávači prítomní v textovom svete knihy *Muž z jamy a deti z lásky* splývajú. Všetci štyria, Valéria, Cabrera, Peter aj Edita sú postavami a rozprávačmi zároveň, potvrdzuje sa teda aj využitie personálneho typu rozprávača ako jedného z charakteristických črt Rozenbergovej poetiky. Jediná postava, ktorá sa rozprávačom nestáva, je otec troch detí prepadnutý do jamy v gauči, z ktorej celé dni bojuje proti svojim virtuálnym nepriateľom. Boje reálneho sveta, s ktorými je nutné sa taktiež neraz popasovať, zase necháva bez väčších starostí na svojho štvrtstoročného syna. Metafora otca zapadnutého v jame z gauča však predstavuje tak výstižnú charakteristiku postavy, že nám jej absentujúca perspektíva rozprávača v konečnom dôsledku ako čitateľom ani nechýba:

Prichádzame domov. Otec leží v obývačke. Odmala hovorieval, že pekní patria k pekným, a my sme sa nikdy neopýtali, či nás teda má za pekných alebo nie, aj tak to od neho boli len také reči, aby sa nepovedalo. V skutočnosti je všetko na mne. Zhovárať sa s mojím otcom znamená zhovárať sa s jeho ľavým ramenom, časťou chrbta a polovicou hlavy, pretože leží v jame a robí si svoje².

Rozprávanie jednotlivých postáv by sme mohli prirovnať k akémusi sprievodnému komentovaniu troch udalostí: náhla smrť matky, prepad do jamy osamelosti a prázdnoty domova a záverečný útek z miesta udalosti. Autorka využíva motív smrti, okolo ktorej stavia vnútorné prežívanie individuálnych postáv, rozprávačov, ktorí nám ponúkajú štyri rôzne možnosti vnímania jednej a tej istej situácie, pričom však „nekráčame v zákryte s jej postavami. Čítame, aby sme inak videli. Čítame totiž literárny príbeh. Vďaka nemu sa spolu s autorkou dotýkame obzvláštného sveta, ktorý otvára hranice našej skúsenosti s realitou“³. Tragická udalosť, ktorá vstupuje do životov postáv a ovplyvňuje ich v ich myslení, správaní a konaní, je nastolená v samom úvode:

Držíme sa tých matkiných vecí okolo nás ako kliešť. A prečo vlastne? Beriem do rúk vôdzku a odchádzam na prechádzku so psíkom. Nechcem, aby mi

² V. Rozenbergová, *Muž z jamy a deti z lásky*, Bratislava 2017, s. 11.

³ Z. Prušková, *Kronika postupne narastajúcej katastrofy alebo čo je vzácnejšie ako nová kuchyňa* (Vanda Rozenbergová: *Muž z jamy a deti z lásky*), „Fraktál“ 2018, roč. 1, č. 1, s. 137.

vyhľklo z úst niečo hrubé. Pohľad na gumený obrus, ktorý kúpila aj obstrihala mama, nikoho doma nerozveselí, prečo ho vlastne na tom stole máme? Ani posledné zvyšky krému na ruky z tuby, ktorú ešte používala, ani poháre zo zaváranín, čo nanosila do pivnice a každému zavadzajú, nič z toho nás nenabije silou. Stmieva sa a dnes je spln. Hruška v strede nášho pozemku už nemala kvety a nemá ani plody. [...] Spíliť hrušku znamená smrť v rodine, počul som od otca. Smrť prišla a odišla a hruška stojí⁴.

Celá atmosféra rozprávania sa točí práve okolo tejto udalosti, ktorá je mnohému príčinou. Na druhej strane o tom, akým život bol, než tragédia nastala, sa dozvedáme len útržkovito v procese rozprávania jednotlivých postáv, ktoré prichádza len zriedkavo:

Keď sme boli ja a Valéria celkom malí, otec nepoužíval slovo hovno a nepracoval ako nočný strážnik. Istý krátky čas bol vedúcim telefónnej ústredne na pošte v meste. Chodievali sme na hríby aj na to kúpalisko a mňa so sestrou naučil plávať. Pamätám si ho so slúchadlami na ušiach, boli malé čierne penové, počúval Depeche Mode a The Cure. Nevideli sme ho síce natierať plot ani píliť stromy, no nebol ešte Tankistom⁵.

Cez útržkovité spomienky na detstvo čitateľ zisťuje, že pred matkinou smrťou žili deti v prostredí zdanlivo láskavého a bezpečného domova i napriek prítomnosti možno trochu netypického otca. Ten síce nepredstavoval akýsi stereotyp postavy otca ani pred matkinou smrťou, no po nej sa z neho stáva čudák závislý na počítačových hrách, čo Rozenbergovej umožňuje ďalej pracovať s tzv. motívom *generačnej inverzie*⁶, ktorý často využíva aj vo svojich ostatných prózach:

Infantilný otec závislý od počítačových hier, zvestovateľ nových technológií a sociálny autista, „muž z jamy“, ktorú vysedel na gauči, prilepený očami na obrazovku, prenášajúci si úraz a traumy z detstva do dospelosti ako alibi a dostatočný dôvod, prečo na všetkých kašľať, má všetky vlastnosti, ktoré sme náchylní prisudzovať mladým⁷.

⁴ V. Rozenbergová, *Muž z jamy...*, op. cit., s. 7-8.

⁵ *Ibidem*, s. 69.

⁶ V. Barborík, *Rodinný román 2018*. Dostupné na: <https://plav.sk/node/95> [18.02.2022].

⁷ *Ibidem*.

V Rozenbergovej prózach dospelí často nie sú dospelými, v dôsledku čoho zase deti nemajú priestor byť deťmi. Autorka frekventovane využíva otočené roly, a to nielen v spôsobe zobrazenia detí ako dospelých, ktoré nesú istú mieru zodpovednosti za svoj život a život blízkych ľudí vo svojom okolí, ale taktiež v jazyku ich rozprávania, ktorý nie vždy evokuje detskú postavu. Práve prostredníctvom týchto postáv a medziľudských tém podáva autorka komplexnú správu o svete a otvára možnosti nového čitateľského sebazpoznania:

Každé rozprávanie Vandy Rozenbergovej je v základnom smerovaní prepísom aktuálneho, nedávno minulého, ale tiež dávno minulého sveta. Takýmto vrstveným „ohmatávaním“ času autorka akosi podvedome kráča v ústrety kronikárskemu písaniu, akémusi pomalému a výberovému záznamu o svete, ktorý obklopuje jej postavy a rozprávačov⁸.

Inak tomu nie je ani v románe *Muž z jamy a deti z lásky*, v ktorom po matkinej smrti preberá zodpovednosť za celú rodinu najstarší syn, a to i napriek prítomnosti ďalšej dospelej osoby v dome, Edity:

Edita sa k nám prisťahovala minulý rok, prišla z Popelníka. Žila tam sama. Neviem, na základe čoho otec usúdil, že Editine ruky zveľadia naše od smútku dokrkvané tváre aj šaty a že bude dobre, ak nás doma bude čakať láskavá a mocná odnož vlastnej krvi. Nikto ma nepresvedčí, že nemal na mysli vlastné upotené pohodlie⁹.

Otcova závislosť je taktiež jednou z charakteristických črt Rozenbergovej písania. Jej postavy neraz „trpia“ závislosťou na niečom alebo niekom, nie sú hrdinami v pravom slova zmysle, práve naopak, majú množstvo nedostatkov a slabostí, ktoré však poľudšťujú svet, v ktorom sa nachádzajú, poukazujú na dôležitosť citovosti, empatie, pochopenia, čo autorka v tomto prípade demonštruje prostredníctvom zobrazenia štyroch vnútorných svetov postáv, vďaka ktorým má čitateľ možnosť uvedomiť si, ako rôznorodo môže byť prežívaná jedna a tá istá tragická udalosť.

Vzhľadom na to, že ide o personálnych rozprávačov a ich vnútorné monológy, rozprávania nie je usporiadané chronologicky. Koniec koncov, pri takto zvolenej téme a spôsobe jej zobrazenia by sa chronologický príbeh

⁸ Z. Prušková, *Kronika postupne narastajúcej ...*, op. cit., s. 136.

⁹ V. Rozenbergová, *Muž z jamy ...*, op. cit., s. 28.

konštruoval len veľmi ťažko, keďže myšlienky postáv a ich vnútorné prežívanie je často mnohorako ovplyvnené, prerušené a pod. Pokiaľ nejde o chronologické usporiadanie udalostí, Gérard Genette (1998) vymedzuje v takom prípade pojem anachrónia, ktorý predstavuje „rozličné formy vzťahu medzi usporiadaním udalosti v diskurze a usporiadaním tých istých udalostí v príbehu“¹⁰. Rozprávač potom venuje jednotlivým častiam príbehu viac či menej priestoru, buď sa rozhodne vyrozprávať ich do detailov, buď ich iba krátko spomenie alebo ich úplne vynechá. Zároveň považujeme za potrebné zdôrazniť, že jednu a tú istú udalosť je možné v procese rozprávania aj niekoľkokrát zopakovať, pričom „ak zohľadníme to, že jedinečná udalosť sa dá vyrozprávať raz alebo viackrát a zároveň, že o opakovanej udalosti môžeme hovoriť podobne iba raz alebo opakovane“¹¹, potom Vanda Rozenbergová využíva vo svojich textoch také rozprávanie, ktoré Genette (1988) pomenúva ako repetitívne, a teda rozprávač opakovane rozpráva o tom, čo sa udialo iba raz. V prípade románu *Muž z jamy a deti z lásky* ide o opakované vnímanie udalostí, ktoré však máme možnosť ako čitatelia pozorovať z viacerých uhlov pohľadu. Vanda Rozenbergová nám jednu a tú istú udalosť a skúsenosť podáva rôznymi optikami a ich záznam predkladá vždy vo viac ako len jednej vrstve: „Rozprávačsky je Rozenbergová brikolážistka, ktorá pracuje s vrstvami a nadstavuje tým objem základnej plochy rozprávania. Možno práve preto v príbehu ‚vystupujú‘ až štyria rozprávači, ktorí sú v skutočnosti jediným hlasom na margo katastrofy. Takto autorka postupuje opakovane vo viacerých svojich prózach. Rozrastovaný, vrstvený naratív je jej poznávacím znamením“¹².

Okrem opakovaného motívu smrti, tragédie či inej nečakanej udalosti, ktorá ovplyvňuje každodenné životy Rozenbergovej postáv, je pomerne často využívaný aj motív priestoru, ktorý má byť akýmsi „odrazom“ intímneho rodinného života zobrazovaného v jej textoch. Kým v poviedke *Ich zázračné oppidum*, v ktorej hlavná hrdinka túžila po dokonalom zariadení bytu v nádeji, že sa tým vyriešia aj komunikačné problémy jej vzťahu, v románe *Muž z jamy a deti z lásky* sa najstarší syn Peter, ktorý na seba dobrovoľne berie celú zodpovednosť za ostatných členov rodiny a chod domácnosti, v istom bode zo zúfalstva utieka k nápadu vymeniť starú,

¹⁰ J. Dvorský. *Od naratívnej gramatiky k interdisciplinárnej naratívu*, Ružomberok 2017, s. 77.

¹¹ *Ibidem*, s. 78.

¹² Z. Prušková, *Kronika postupne narastajúcej... op. cit.*, s. 137.

provizórnu kuchyňu za modernú v nádeji, že tým rodinu zachráni od ešte intenzívnejšieho prepadu do jamy zúfalstva a osamelosti, v ktorej sa už aj tak nachádza: „Keď som si predstavil, koľko stojí kuchyňa a koľko stoja spotrebiče, zahmlievalo sa mi pred očami, no všetko to bolo na mne. Človek namiesto toho, aby si užíval slobodu svojho času a svojich peňazí, robil nadčasy, pretože sa stal nekorunovanou hlavou rodiny“¹³. Osamelosť však nie je zreteľná len prostredníctvom metafory otca zapadnutého v jame gauča, ale je jasne verbálne formulovaná aj jednotlivými rozprávačmi, a to práve v nezáujme o dialóg a v mlčaní, ktoré je zobrazené prostredníctvom psychologizácie:

V živote sa ma nikto neopýtal, či som unavený alebo ako sa cítim. Svet je navyknutý, že Peter Bezemeg je stroj, a možno má pravdu. Deviateho júla 1997 som mal šesť rokov a išiel som sám do zelovocu, pretože ma tam poslali. Na lavičke pred obchodom sedel sused Jozef Cepko. ‚Ja mám dnes šesť rokov,‘ prihovril som sa mu. Dovtedy som sa veľmi hanbil a ľudí som mal rád, len keď sa na mňa neďivali a boli ticho. Šieste narodeniny a smrť matky nemajú iste nič spoločné, no keď som o osemnásť rokov neskôr nastupoval do taxíka a nádrž sa mi naplnila novou odvahou, tušil som, že mamu už neuvidím, a aj tak bolo¹⁴.

Zároveň táto ukážka jasne demonštruje aj spomínanú diferenciáciu v čase rozprávania a čase príbehu, resp. v terminológii Jiřího Pechara v čase udalostí, o ktorých sa rozpráva:

Srovnávame-li obojí časový sled – čas vyprávění a čas udalostí, o nichž je vyprávěno – z hlediska jeho trvání, můžeme konstatovat rozdíly v tempu, jakým vyprávění postupuje dopředu. Popisy nebo obecné úvahy představují v tomto postupu vyprávění vpřed určité pauzy, na druhé straně pak vyprávění může určitý úsek vyprávěného děje přeskočit a posunout se tak naráz třeba o řadu let vpřed. Shoda mezi obojím časem se objevuje v podstatě jen tam, kde vyprávění reprodukuje přímé řeči postav, a kde tedy události jsou podány v podobě scény. Časté jsou i případy, kdy čas udalostí je o mnoho delší než čas vyprávění¹⁵.

¹³ V. Rozenbergová, *Muž z jamy ...*, op. cit., s. 90.

¹⁴ *Ibidem*, s. 12.

¹⁵ J. Pechar, *Od příběhu k románu (K poetice výpravné prózy)*, Praha 1989, s. 62.

V uvedenej ukážke z knihy *Muž z jamy a deti z lásky* je zreteľné práve preskočenie udalostí v procese rozprávania z retrospektívy, zo spomienok na detstvo do času o osemnásť rokov neskôr. Zároveň reprodukcia priamej reči postáv, ktorá podľa Jiřího Pechara predstavuje zhodu času rozprávania a času príbehu, je v textoch Vandy Rozenbergovej len veľmi ojedinelá, a aj keď sa vyskytne, ide o krátke prehovory či dialógy. Autorka nám tak dej, ako aj postavy predstavuje oveľa radšej prostredníctvom opisov a vnútorných hlasov, dejové zvraty sa preto nezakladajú na veľkých udalostiach, buď vychádzajú z jednej, zväčša tragickej udalosti, alebo sa v texte vyskytnú prostredníctvom nepatrných detailov, ktoré však dej príbehu ovplyvnia až natoľko, že ich napriek nenápadnosti môžeme nazvať „zvratmi“. Práve z tohto dôvodu pôsobí občas rozprávanie Vandy Rozenbergovej zdĺhavo, „príbeh nemá presné kontúry epicky stupňovaného rozprávania, úvod je dlhý, zadŕhavý a text sa mení až vo svojej poslednej tretine. Až dovtedy je viac krúžením okolo základného naladenia, katastrofy, ktorou bola matkina smrť¹⁶, a zároveň v častom striedaní personálnych rozprávačov pôsobí text občas mätúco.

Obraz otca v Rozenbergovej próze *Muž z jamy a deti z lásky* nie je obrazom idyllickej postavy, ktorá je v očiach detí rozprávajúcich príbeh hrdinom. Vzhľadom na využitie inverzie rodinných rolí je postava otca tohto románu skôr antihrdinom, čudákom závislým na počítačových hrách, ktorý nemá snahu vymaniť sa z jamy, v ktorej uviazol:

Otec mlčí, no okrem pobytu v jame si rád posedí za stolom, pri káve, s rozloženými novinami. Nemá si ich veľmi kam umiestniť, stoja tam načaté poháre s kyslými uhorkami, čalamádou, slivkami, otvorený lekvár a vyschnutý citrón. Najskôr som si spytoval svedomie, že nedokážem udržať poriadok a neviem ostatných naviesť na nejaký systém, ktorý bude nový a budeme sa ho držať. Pri mame sme narastanie a vzápätí ubúdanie práce nevnímali, všetko išlo, ako keď sa rozotiera mäkké maslo¹⁷.

Napriek ťaživým a často existenciálnym situáciám, ktoré vo svojich prózach Vanda Rozenbergová tematizuje, sú jej texty zároveň plné ľahkosti, jednoduchosti a humoru. Nevzdávajú sa optimistického nazerania na svet, ktorý vo svojich poviedkových zbierkach a románoch reflektuje so zmyslom pre detail a s vysokou mierou pozorovania a vnímania všetkého,

¹⁶ Z. Prušková, *Kronika postupne narastajúcej...*, op. cit., s. 136.

¹⁷ V. Rozenbergová, *Muž z jamy ...*, op. cit., s. 30.

čo sa na prvý pohľad zdá ako banálne, každodenné, ba možno až nevšimnutiahodné. Cez optiku personálneho rozprávača nám podáva rôzne uhly pohľadu, rôzne perspektívy vnímania sveta aktuálneho, ktorým tematizuje všeludské témy s dôrazom na pocity, vzájomné pochopenie, porozumenie, ľudskosť či efektívnu komunikáciu vo vzájomných medziľudských vzťahoch, či už partnerského, priateľského, alebo intímneho rodinného života.

Literatúra / References

- Barborík V., *Rodinný roman*, 2018, <https://plav.sk/node/95>.
- Dvorský J., *Od naratívnej gramatiky k interdisciplinárnej naratívu*, Ružomberok 2017.
- Pechar J., *Od príbehu k románu (K poetice výpravnej prózy)*, Praha 1989.
- Prušková Z., *Kronika postupne narastajúcej katastrofy alebo čo je vzácnejšie ako nová kuchyňa (Vanda Rozenbergová: Muž z jamy a deti z lásky)*, „Fraktál” 2018, roč. 1, č. 1, s. 136-138.
- Rakús S., *Poetika prozaického textu*, Bratislava 1995.
- Rozenbergová V., *Muž z jamy a deti z lásky*, Bratislava 2017.